

¹Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ, СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

У роботі узагальнено теоретичні дослідження щодо визначення сутності, чинників формування та класифікації доходів населення. Запропоновано власний підхід до структурування факторів, які впливають на доходи за рівнями їх формування. Проведено порівняльний аналіз динаміки ВВП на душу населення в Україні та ЄС як передумови формування рівня доходів населення. Досліджено динаміку основних показників номінальних та реальних доходів населення в Україні. Виявлено особливості формування рівня та структури доходів населення України за такими критеріями як місце проживання, склад домогосподарств, їх децильний розподіл, а також економічне районування. Визначено величину, частку та внутрішню структуру первинних та вторинних доходів населення в Україні.

Ключові слова: доходи; формування доходів; первинні доходи; вторинні доходи; заробітна плата; прибуток; соціальні трансферти; пенсійне забезпечення.

Вступ. Доходи населення є одним із найважливіших індикаторів рівня життя та добробуту населення, показником соціально-економічного розвитку та ефективності реалізації політики держави. Варто наголосити, що одним із найбільш вагомих стримуючих чинників інтеграції України до ЄС є вкрай низький рівень доходів населення. Крім того, високий рівень тінізації національної економіки обумовлює проблему формування значного обсягу доходів населення у нелегальному секторі без сплати належних податків, а також посилення диференціації доходів населення за видами діяльності, статусом на ринку праці, місцем проживання та іншими соціально-демографічними ознаками. З огляду на це, теоретичні та прикладні дослідження особливостей та факторів формування доходів населення є особливо актуальними. Свідченням значимості обраної проблематики є те, що питання підвищення рівня добробуту населення в контексті європейських

стандартів актуалізується в Національній економічній стратегії на період до 2030 року і Стратегії зовнішньополітичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. В межах сучасного вектору наукових досліджень в сфері доходів населення варто відзначити доробки ряду вчених. Зокрема, такі науковці, як Малий І., Губін К., Стожок О., Тютюнникова С., Холод Н., Михайлов М. розпочали дослідження у сфері формування та розподілу доходів населення в Україні ще у період функціонування перехідної економіки. Отже, на сьогоднішній день відповідні результати значною мірою вже не відповідають сучасним ринковим реаліям. Серед вчених, в центрі уваги яких безперервно перебуває проблема формування і розподілу доходів (в т. ч. через призму дотичних понять, як-от бідність, нерівність, диференціація доходів або ж рівень життя) варто відзначити науковців Інституту демографії та соціальних досліджень: Е. Лібанову, яка традиційно опікується проблемами бідності та нерівності населення в Україні [8]; В. Новікова, який досліджує структуру доходів та здійснює їх прогнозування [0]; А. Гвелесеані, який у праці [5] наводить результати аналізу та прогнозування диференціації доходів, а також визначає механізм їх регулювання; Л. Черенько, яка спочатку розробляючи проблему нерівності в доходах [0], згодом розширила рамки дослідження до рівня життя населення; С. Полякову, праці якої присвячені бідності населення як прояву нерівності у розподілі доходів [0] та територіальним диспропорціям рівня життя [0].

Серед сучасних молодих вчених, які розглядають проблему формування і розподілу доходів в ринковій системі, особливо помітним є доробок Дутчак А., яка зосереджує свою увагу на дослідженні ринкового розподілу доходів в цілому, пошуку шляхів його удосконалення на основі балансу між ефективністю та справедливістю [0]. Приймак З., звузивши власне дослідження доходів лише до функціонального їх розподілу, наводить розрахунки щодо макроекономічних закономірностей розподілу доходів за двох факторною моделлю для України та Польщі, доводить необхідність сучасного регулювання функціонального розподілу доходів на основі удосконалення інституційного та макроекономічного середовища [0].

Таким чином, велика кількість праць з відповідної проблематики підтверджує актуальність обраного напряму дослідження. Врахувавши ж гостроту та невирішеність проблеми формування та розподілу доходів в Україні, очевидно, що наукова розробка відповідної проблематики не повинна припинятися.

З огляду на це, **метою даної статті** є критичний аналіз та розвиток теоретичних засад, а також аналітичне дослідження закономірностей формування доходів населення в Україні.

Наукові результати. Після проголошення незалежності України категорія «дохід» розглядається вітчизняними науковцями у різних аспектах, проте її трактуванню приділяється мало уваги, оскільки основний акцент робиться на переліку та класифікації доходів населення. В цілому, узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «дохід» (табл. 1) свідчить, що переважна більшість науковців при визначенні даного поняття виходить з того, що це «грошові кошти» або ж «матеріальні цінності», які отримані різними економічними суб'єктами. Крім того, вчені підкреслюють значимість доходів у формуванні добробуту та рівня життя населення.

Таблиця 1

Існуючі підходи до визначення поняття «дохід»

Автор	Визначення «доходу» / «доходів» населення	Джерело
Азріліян А. Н.	Грошові кошти або матеріальні цінності, отримані державою, фізичною або юридичною особою в результаті якої-небудь діяльності	[1]
Саввов А. А.	Будь-яка притока грошових коштів або отримання матеріальних цінностей, що володіють грошовою вартістю	[2]
Тютюнникова С.	Грошовий потік, загальна сума грошей, що поступає різним економічним агентам у вигляді заробітної плати, ренти, дивідендів, відсотків, підприємницького прибутку протягом певного періоду часу	[3]
Перерва П. Г., Погорелова Н. И., Дюжева Г. В.	Певна сума грошових коштів (матеріальних благ), яка отримана або проведена домашніми господарствами за певний відрізок часу	[5]
Стожок О. З.	Параметр рівня життя населення держави, що визначає фактичну кількість матеріальних благ і послуг, яку можна придбати на доходи однієї фізичної особи	[5]
Кваснікова Г. С.	Сукупність коштів і витрат в натуральному виразі для підтримання фізичного, фізичного, економічного й інтелектуального стану людини	[7]
Гудима О. В.	Інструмент для визначення рівня добробуту суспільства	[8]

Важливим напрямом теоретичного дослідження доходів є їх класифікація (рис. 1). Загалом, поміж факторних доходів прийнято виділяти підприємницький прибуток, заробітну плату, ренту; поміж трансфертів – пенсію, стипендію, соціальні допомоги. Також прийнято виділяти так звані первинні та вторинні доходи, принципова відмінність між якими полягає в тому, що перші

утворюються в сфері матеріального виробництва та після оподаткування та перерозподілу є основою формування вторинних доходів.

Рис. 1. Класифікація доходів населення

Джерело: побудовано автором на основі узагальнення літератури

Для вивчення та визначення ефективних важелів регулювання доходів населення необхідно визначити фактори, що впливають на них. Відповідно до авторського підходу Баланди А. Л., до факторів, які визначають відмінності у рівні доходів населення, належать: розходження в індивідуальних здібностях; початковий добробут домогосподарств і їхні інвестиційні можливості; диференціація в

оплаті кваліфікованої і некваліфікованої праці; демографічні особливості і мобільність домогосподарств; розвиненість системи соціального захисту; попит на кваліфіковану працю; нерівність між міським і сільським населенням [15].

Досліджуючи фактори впливу на розмір та відмінності в доходах населення Н. М. Абакумова та Р. Я. Подовалова здійснили наступне групування [3]: 1) соціально-політичні; 2) соціально-демографічні (стать, вік, витривалість, наявність таланту і здібностей); 3) соціально-професійні (професія, спеціальність, освіта, кваліфікація, досвід і т.п.); 4) соціально-статусні (зайнятий чи незайнятий суспільно корисною діяльністю; дитина, учень, найманий робітник, господар власності, підприємець, фермер, вільний художник, пенсіонер, інвалід і т.д.); 5) соціально-економічні (рід занять чи діяльності, вид виробництва, умови праці і т.д.). На думку Дворник І. В., при дослідженні нею особливостей формування доходів сільського населення, варто виділяти такі чинники, які визначають їх рівень: 1) економічні (розвиток суспільного виробництва, структура економіки, фіскальна та монетарна політика, інвестиційний клімат, рівень економічної активності, зовнішньоекономічна політика, рівень тіньової економіки); 2) демографічні (чисельність населення, статево-вікова структура населення, міграційні процеси); 3) соціальні (соціальні стандарти та нормативи, професійно-кваліфікаційні характеристики населення, стан системи охорони здоров'я, соціальна інфраструктура) [19]. Крім того, автор наводить типізацію факторів формування доходів за рівнями їх формування (мікро-, мезо- та макрорівні).

Вважаємо, що даний підхід до типізації чинників формування рівня доходів є досить вдалим. Однак, в дійсності фактори, що окреслюють рівень доходів населення, на нашу думку, варто визначати паралельно як за їх змістовною характеристикою, так і рівнем формування доходів. Відповідно до вищенаведеної критеріальної бази нами запропоновано власний підхід до класифікації факторів, що визначають рівень доходів громадян (табл. 2).

Базовою передумовою формування доходів населення є виробництво товарів та послуг у економіці держави (ВВП). Чим більший ВВП створюється в державі (загалом та на душу населення), тим більший національний дохід, а відтак – доходи населення.

Аналіз ВВП на душу населення в Україні (рис. 2) свідчить, що в гривневому еквіваленті цей показник протягом 2010–2020 рр. невинно зростав. Водночас, в умовах значного рівня інфляції та девальвації гривні показник не є необ'єктивним. Більш об'єктивним є показник ВВП на душу населення в євро.

Таблиця 2

Класифікація факторів, які впливають на рівень доходів за рівнями їх формування

Рівень формування доходів			
мікро-		мезо- (адміністративно-територіальна одиниця)	макро- (держава)
домогосподарство	підприємство		
Економічні фактори			
⇒ зайнятість ⇒ власність (наявність нерухомого майна, цінних паперів та ін.) ⇒ наявність нетрудових доходів ⇒ професійний статус ⇒ рівень кваліфікації	⇒ рівень прибутковості підприємства ⇒ динаміка доходів та розмір підприємства ⇒ частка ринку, яка належить підприємству ⇒ політика щодо оплати праці працівників ⇒ пропорції розподілу доданої вартості	⇒ інвестиційна привабливість регіону ⇒ кількість суб'єктів підприємництва, стан бізнес-середовища ⇒ наявність / створення робочих місць ⇒ рівень зайнятості / безробіття населення ⇒ особливості галузевої структури виробництва	⇒ розвиток суспільного виробництва ⇒ економічна динаміка ⇒ рівень тінізації економіки ⇒ монетарна політика ⇒ фіскальна політика ⇒ зовнішньоекономічна політика ⇒ інфляція
Соціально-демографічні фактори			
⇒ склад домогосподарства ⇒ наявність утриманців ⇒ рівень освіти ⇒ рід зайнятості (самозайнятість, за наймом, ведення домашнього господарства)	⇒ рівень соціальної відповідальності бізнесу ⇒ наявність інших заохочувальних виплат та компенсацій, соціального пакету для працівників	⇒ статево-вікова, освітня структура населення ⇒ професійно-кваліфікаційні характеристики населення ⇒ міграційні процеси ⇒ соціальні стандарти та гарантії (прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, пенсія) ⇒ умови та розміри виплати соціальних допомог	

Джерело: авторська розробка

Як бачимо, у євро ВВП на душу населення сягнув свого максимуму у 2013 р. (3,1 тис. на особу). В подальшому (2014–2015 рр.) ВВП у євро на душу населення суттєво знизився в умовах економічної кризи та девальвації гривні. З 2016 р. тенденція щодо зростання ВВП в євро на душу населення відновилася, однак показник поки так і не сягнув рівня 2013 р.

В цілях виявлення реальних передумов щодо зростання доходів населення в Україні у відповідності з європейськими стандартами варто навести результати моніторингу ВВП на душу населення в державах ЄС (рис. 3). Як свідчать дані, у 2020 р. ВВП на душу населення в середньому в усіх державах ЄС становив 30,03 тис. євро на особу, в той час як в Україні – 2,98 тис. євро на особу.

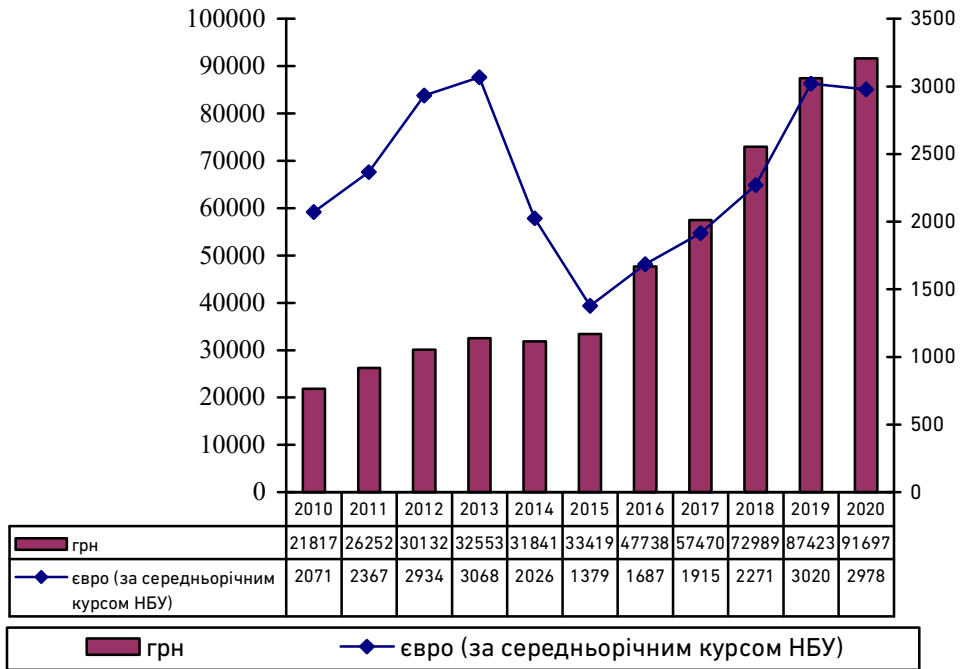

Рис. 2. Динаміка ВВП на душу населення в національній грошовій одиниці та євро, 2010–2020 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату

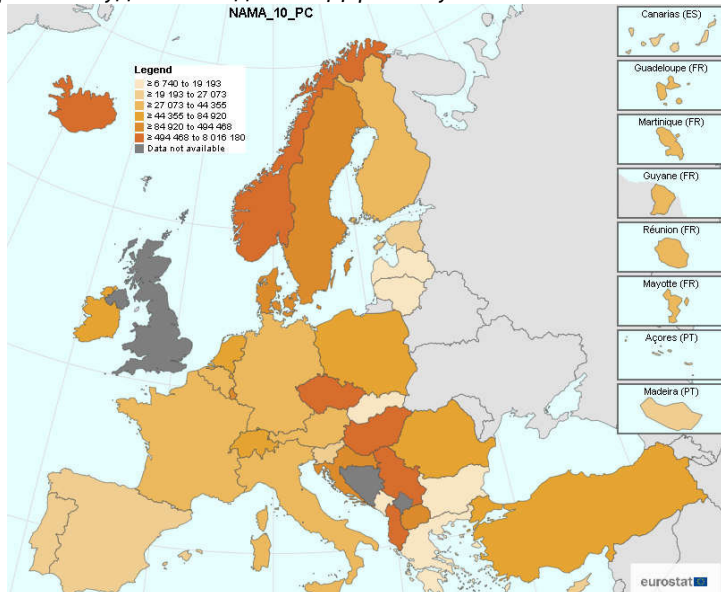

Рис. 3. Колоризація карти ЄС за рівнем ВВП на душу населення (2020 р.), євро / особу

Джерело: побудовано за даними Євростату

Показово, що навіть у порівнянні з державами ЄС, які мають найнижчий рівень ВВП на душу населення, в Україні цей показник є

надзвичайно низьким. Так, найнижчий рівень ВВП на душу населення (євро/особу) серед держав ЄС у 2020 р. мав місце в Греції (15,5 тис.), Латвії (15,9 тис.), Словаччині (17,1 тис.), Болгарії (17,4 тис.), Литві (17,8 тис.), Естонії (19,7 тис.), тоді як в Україні менше 3 тис. євро. З огляду на це, без належного економічного розвитку зростання доходів населення в Україні до рівня європейських стандартів є примарним.

В умовах інфляції більш об'єктивним показником рівня доходів населення є саме реальний дохід, який враховує загальне зростання цін. Як свідчать результати аналізу (рис. 4), на фоні постійного зростання наявного доходу у розрахунку на одну особу в номінальному вираженні, індекс зростання реальних доходів в певні роки демонстрував їх зниження.

Рис. 4. Динаміка номінального та реального доходу в розрахунку на одну особу в Україні, 2012–2020 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату

Зокрема, в періоди суттєвого зниження ВВП (2014–2015 рр.) реальні доходи населення в Україні суттєво знизились (у 2014 – на 11,5%, у 2015 р. – на 20,4%). Безумовно, таке зниження реальних доходів населення є вкрай негативним та свідчить про зниження купівельної спроможності, а відтак – рівня життя населення.

Аналіз доходів населення України за основними джерелами їх формування (табл. 3) свідчить, що загальна сума доходів протягом 2014–2020 рр. номінально суттєво зросла. При цьому основою складовою доходів в Україні традиційно залишається заробітна плата, частка якої з 2016 р. суттєво збільшилась та протягом 2016–

2020 р. варіювала в межах від 43,8–47,1%. Значимість прибутку у формуванні доходів населення є суттєво меншою (протягом 2014–2020 рр. становила від 15,4 до 18,4%). Водночас питома вага доходів від власності суттєво знизилась та на кінець 2020 р. склала менше 3%.

Крім того, досить значимим джерелом формування доходів населення є соціальні допомоги та інші поточні трансферти. Позитивно, що їх частка в сукупних доходах протягом 2014–2020 р. дещо зменшилась та у 2020 р. склала 33,8%. При цьому у цій комплексній статті доходів населення найбільшу частку складають соціальні допомоги (у 2020 р. – 16,1%) та соціальні трансферти у натуральній формі (протягом 2014–2020 р. відповідна частка становила від 11,5 до 14,4%).

Таблиця 3

Динаміка та структура доходів населення України, 2014–2020 рр.

Роки	Од.	Доходи всього	у тому числі:						
			зар- плата	прибуток та змішаний дохід	дохід від власності	соціальні допомоги та інші поточні трансферти	у тому числі:		
							соціальні допомоги	інші одержані поточні трансферти	соціальні трансфер- ти в натурі
2014	млрд грн	1516,8	615,0	254,3	85,1	562,3	311,4	55,1	195,9
	% до всього	100,0	40,5	16,8	5,6	37,1	20,5	3,6	12,9
2015	млрд грн	1772,0	709,6	323,5	80,0	658,9	342,6	79,7	236,6
	% до всього	100,0	40,0	18,3	4,5	37,2	19,3	4,5	13,4
2016	млрд грн	2051,3	898,3	378,2	75,5	699,3	337,8	91,0	270,6
	% до всього	100,0	43,8	18,4	3,7	34,1	16,5	4,4	13,2
2017	млрд грн	2652,1	1209,1	477,9	78,7	886,5	391,8	112,3	382,3
	% до всього	100,0	45,6	18,0	3,0	33,4	14,8	4,2	14,4
2018	млрд грн	3248,7	1529,4	572,1	91,2	1056,1	465,8	144,2	446,2
	% до всього	100,0	47,1	17,6	2,8	32,5	14,3	4,4	13,7
2019	млрд грн	3744,1	1758,6	678,2	117,0	1190,3	558,5	193,0	438,7
	% до всього	100,0	47,0	18,1	3,1	31,8	14,9	5,2	11,7
2020	млрд грн	4045,2	1832,3	740,3	105,0	1367,6	651,8	249,2	466,6
	% до всього	100,0	45,3	18,3	2,6	33,8	16,1	6,2	11,5

Джерело: побудовано за даними Держстату

Вагомим фактором диференціації доходів населення в Україні є місце проживання (табл. 4). Як свідчать дані, загалом вищий середній рівень доходів спостерігається у міського населення порівняно з сільськими мешканцями (у 2021 р. – 14,4 тис. грн проти 11,9 тис. грн. відповідно). Крім того, очевидним є факт наявних відмінностей у структурі доходів населення за місцем проживання. Так, частка заробітної плати у сукупних доходах у міській місцевості (67,5% у 2021 р.) є суттєво вищою порівняно з сільською місцевістю (53,6%). Своєрідним компенсатором меншої частки заробітної плати у доходах в сільській місцевості є досить значна частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції (8,9% у 2021 р. проти 0,2% у міській місцевості).

Таблиця 4

Показники динаміки та структури доходів населення України за місцем проживання

Вид доходів	У міській місцевості					У сільській місцевості				
	2020		2021			2020		2021		
	у середньому за місяць на домогосподарство, грн	% до всього доходів	у середньому за місяць на домогосподарство, грн	% до всього доходів	приріст, % до поп. року	у середньому за місяць на домогосподарство, грн	% до всього доходів	у середньому за місяць на домогосподарство, грн	% до всього доходів	приріст, % до поп. року
Оплата праці	8168,26	66,2	9749,86	67,5	19,4	5314,86	51,8	6369,16	53,6	19,8
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	779,73	6,3	942,90	6,5	20,9	579,18	5,6	586,50	4,9	1,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	25,64	0,2	31,70	0,2	23,6	774,15	7,5	1057,50	8,9	36,6
Доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	31,78	0,3	52,44	0,4	65,0	402,58	3,9	442,18	3,7	9,8
Пенсії	2285,11	18,5	2610,73	18,1	14,2	2136,05	20,8	2301,73	19,4	7,8
Стипендії	31,20	0,3	38,99	0,3	25,0	15,79	0,2	24,72	0,2	56,6
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	316,42	2,6	307,36	2,1	-2,9	346,77	3,4	402,21	3,4	16,0
Грошова допомога від родичів та інших осіб	447,98	3,6	494,27	3,4	10,3	335,97	3,3	409,22	3,4	21,8
Аліменти	37,76	0,3	32,24	0,2	-14,6	13,49	0,1	13,07	0,1	-3,1
Інші грошові доходи	217,77	1,8	178,07	1,2	-18,2	348,19	3,4	283,40	2,4	-18,6
Грошові доходи	12341,65	100,0	14438,56	100,0	17,0	10267,03	100,0	11889,69	100,0	15,8

Джерело: побудовано за даними Держстату

Показово, що доходи від підприємницької діяльності у загальних доходах дещо переважають у міських поселеннях, а пенсії та допомоги, пільги, субсидії – у сільських. Аналіз динаміки доходів свідчить про практично однакові темпи зростання загальних доходів з незначним переважанням (на 1,2% у 2021 р.) у міських поселеннях. Водночас темпи зростання структурних складових доходів за місцем проживання є різними. Так, у 2021 р. у місті найбільшими темпами зростали доходи від власності. Водночас, у сільській місцевості найбільший приріст доходів склав за такими складовими, як стипендії та доходи від продажу сільськогосподарської продукції. Також рівень доходів домогосподарств в Україні залежить від їх складу (рис. 5). Очевидно, що незаперечним фактором суттєво зниження доходів є наявність у складі домогосподарства осіб пенсійного віку (60 років і старше). Крім того, вагомим фактором диференціації доходів є кількість осіб у складі домогосподарства. Так, наявність у складі домогосподарства чотирьох і більше осіб зумовлює зниження доходів в розрахунку на одного члена.

Рис. 5. Диференціація доходів залежно від статі, віку та кількості осіб, які входять до складу домогосподарства (2021 р.), % до середнього доходу по всіх домогосподарствах в Україні

Джерело: побудовано за даними Держстату

Дослідження рівня доходів населення за децильними групами (рис. 6) свідчить, що в Україні має місце досить значна диференціація населення за доходами. Так, у першій децилі доходи складають лише 40,5% від середнього доходу по всіх домогосподарствах. Також суттєво нижчими порівняно з середніми доходами є доходи у другій – п'ятій децилі. Водночас у дев'ятій та десятій децилі доходи населення вищі відповідно майже на 50% та 92% від середнього рівня доходів. Аналіз структури доходів за децильними групами також суттєво відрізняється (рис. 7).

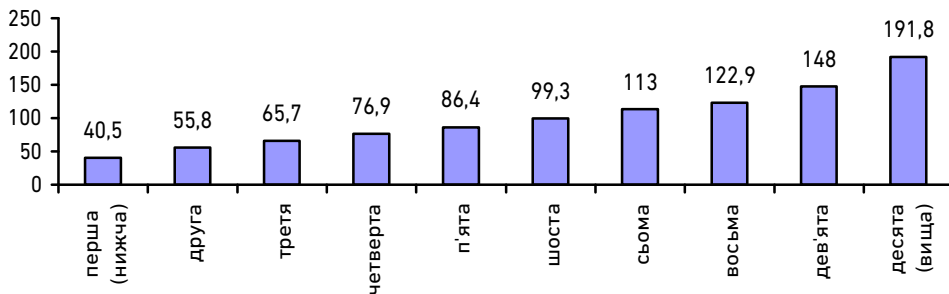

Рис. 6. Диференціація доходів населення за децильними групами (2021 р.), % до середнього доходу по всіх домогосподарствах

Джерело: побудовано за даними Держстату

Рис. 7. Структура доходів населення за децильними групами (2021 р.), % до всього доходів

Джерело: побудовано за даними Держстату

Так, у першій децильній групі найбільша частка у доходах припадає на пенсію (близько 38%), тоді як заробітна плата складає лише 35%. Майже однакове співвідношення між часткою пенсії та заробітної плати має місце у другій децильній групі (39,7% проти 39,2% відповідно). Тобто в умовах низького рівня пенсійного забезпечення, рівень доходів домогосподарств, у загальному доході яких значна частка припадає на пенсії, є фактором їх бідності. Водночас найвища частка заробітної плати в загальних доходах спостерігається в сьомій – десятій децильній групі.

Вагомим фактором, який визначає рівень доходів населення, є економічне районування (рис. 8). Так, найвищий рівень доходів у 2021 р. мав місце в Центральному та Карпатському районі України, найнижчий – у Східному. Очевидно, що такі відмінності у доходах обумовлені рівнем економічного розвитку відповідних регіонів та їх галузевою структурою. Суттєво нижчий рівень доходів у Східному регіоні на сучасному етапі обумовлений військовими діями.

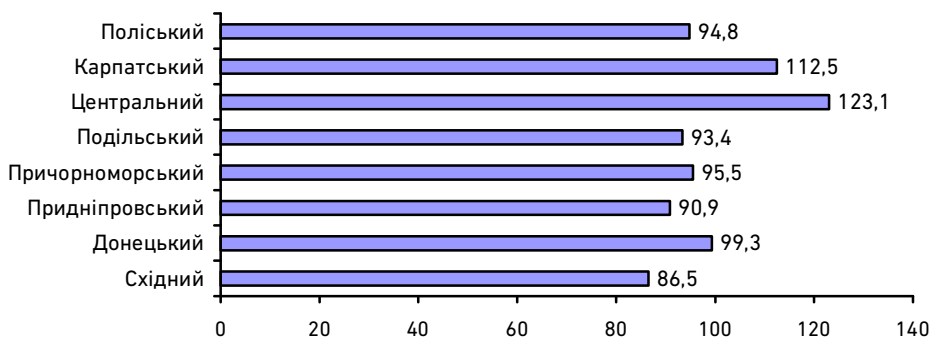

Рис. 8. Диференціація доходів залежно від економічного регіону (2021 р.),
% до середнього доходу по всіх домогосподарствах в Україні
Джерело: побудовано за даними Держстату

При цьому у структурі доходів домогосподарств Центрального економічного регіону переважає заробітна плата (понад 70%), тоді як у Донецькому районі частка заробітної плати є найменшою (59%), а пенсії – найвищою (22%).

Виділення суми заробітної плати, що виплачується зі зведеного державного бюджету (так звана заробітна плата «бюджетників»), і віднесення її до вторинних доходів дало право визначити суму та частку первинних і вторинних доходів населення в Україні (табл. 5).

Розрахунки свідчать, що частка первинних доходів в Україні переважає та в часі дещо зростає, що є позитивним (протягом 2014–2020 рр. відповідна частка варіювала з 54,9 до 59,6%, а у 2020 р. сягнула 57%). Щодо вторинних доходів, то їх частка дещо

зменшилась (з 45,1 у 2014 р. до 40,4% та 43,0% відповідно у 2019 та 2020 р.).

Таблиця 5

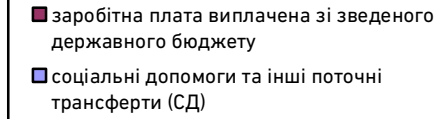
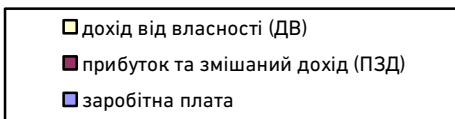
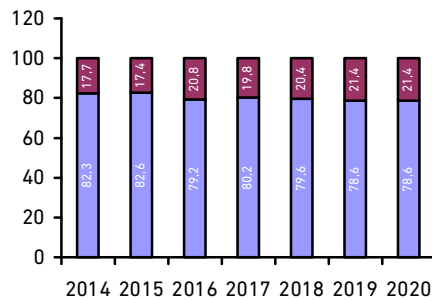
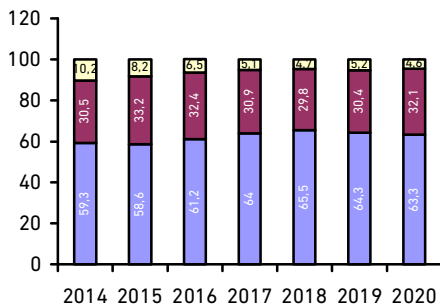
Розподіл доходів населення України на первинні та вторинні,
2014–2020 рр.

Роки	Доходи всього		Первинні доходи			Вторинні доходи		
	млрд грн	% до поп. року	млрд грн	% до всього доходів	% до поп. року	млрд грн	% до всього доходів	% до поп. року
2014	1516,8	-	833,2	54,9	-	683,5	45,1	-
2015	1772	116,8	974,2	55,0	116,9	797,8	45,0	116,7
2016	2051,3	115,8	1168,2	57,0	119,9	883,1	43,0	110,7
2017	2652,1	129,3	1547,3	58,3	132,5	1104,9	41,7	125,1
2018	3248,7	122,5	1922,3	59,2	124,2	1326,5	40,8	120,1
2019	3744,1	115,2	2230,3	59,6	116,0	1513,8	40,4	114,1
2020	4045,2	108,0	2305,8	57,0	103,4	1739,4	43,0	114,9

Джерело: побудовано за даними Держстату та Міністерства фінансів України

Показово, що до 2019 р. темпи зростання первинних доходів завжди перевищували вторинні. Водночас у 2020 р. вперше приріст вторинних доходів суттєво перевищив приріст первинних доходів (14,9% проти 3,4% відповідно).

Аналіз внутрішньої структури первинних та вторинних доходів населення України свідчить (рис. 9), що вона принципово відрізняється.

а) первинних доходів

б) вторинних доходів

Рис. 9. Структура доходів населення України, 2014–2020 рр., %

Джерело: побудовано за даними Держстату та Міністерства фінансів України

Так, якщо у первинних доходах домінує заробітна плата (понад 60%) та прибуток і змішаний дохід (понад 30%), то у вторинних – соціальні допомоги та інші поточні трансферти (близько 80%). Такі закономірності у формуванні структури первинних і вторинних доходів відповідають їх сутності та економічному змісту.

Висновки. За найбільш загального підходу доходи прийнято розглядати як грошові кошти та матеріальні цінності, отримані різними економічними суб'єктами. За критерієм участі у суспільному виробництві доходи прийнято поділяти на факторні (включають підприємницький прибуток, заробітну плату, ренту) та трансферті (пенсія, стипендія, соціальні допомоги). За способом формування виділяють так звані первинні (утворюються у сфері матеріального виробництва в процесі створення і первинного розподілу новоствореної вартості) та вторинні (формуються за рахунок оподаткування первинних доходів) доходи.

На формування доходів впливає цілий ряд факторів різного рівня впливу (мікро-, мезо-, макро-), поміж яких варто виділити економічні та соціально-демографічні.

Номинальний дохід на одну особу в Україні постійно зростає, однак цей показник є необ'єктивним, оскільки не враховує інфляційні процеси та девальвацію національної грошової одиниці. Дохід на одну особу в доларовому еквіваленті суттєво знизився у 2014–2019 рр. та на кінець 2021 р. так і не сягнув рівня 2013 р.

Порівняльний аналіз ВВП на душу населення в Україні та ЄС як ключовий фактор формування доходів свідчить, що у 2020 р. даний показник в середньому ЄС становив 30,03 тис. євро на особу, в той час як в Україні – 2,98 тис. євро на особу. Тобто, без належного економічного зростання забезпечити зростання доходів населення в Україні не вдасться.

Вкрай негативним явищем щодо впливу на рівень життя населення є суттєве зниження реальних доходів населення у 2014 – на 11,5%, у 2015 р. – на 20,4%. У структурі доходів населення незмінно найбільш значимою залишається заробітна плата (44–47%). Також досить значимими у формуванні доходів є соціальні допомоги та інші поточні трансферти (33–38%), прибуток (15–18%).

Рівень та структура доходів населення суттєво відрізняються за такими критеріями, як місце проживання, склад домогосподарств, їх децильний розподіл, економічне районування. Вищий рівень доходів в Україні має місце у міській місцевості (у 2021 р. на 21%). Міські жителі в середньому мають суттєво вищу частку заробітної плати у доходах порівняно з сільськими жителями, проте в сільських

поселеннях населення має значно вищу частку доходів від продажу сільськогосподарської продукції.

Суттєво нижчий рівень доходів в Україні мають ті домогосподарства, у складі яких є особи пенсійного віку, та ті, що складаються з чотирьох та більше осіб.

Децильний розподіл домогосподарств України свідчить про їх значну диференціацію за доходами (у першій децилі доходи складають лише 40,5% від середнього доходу по всіх домогосподарствах). У першій децильній групі у структурі доходів переважає заробітна плата, ще раз підтверджуючи тезу про те, що рівень пенсійного забезпечення в Україні є фактором бідності. Найвища частка заробітної плати в загальних доходах спостерігається в сьомій – десятій децильній групі.

За критерієм економічного районування найвищий рівень доходів має місце в Центральному та Карпатському районі, найнижчий – у Східному, що обумовлено рівнем економічного розвитку відповідних районів та їх галузевою структурою. Найвища частка заробітної плати у загальних доходах спостерігається в Центральному районі, а пенсії – у Донецькому.

Частка первинних доходів в Україні переважає (54–60%) та в часі дещо зростає. Водночас частка вторинних доходів (варіює в межах від 40,4 до 43%) протягом 2014–2021 рр. незначно зменшилась. У структурі первинних доходах домінує заробітна плата (понад 60%), прибуток і змішаний дохід (понад 30%), у вторинних – соціальні допомоги та інші поточні трансферти (близько 80%).

Таким чином, процес формування та розподілу доходів населення України має свої структурно-динамічні особливості, які потребують постійного моніторингу з метою вироблення ефективного механізму регулювання.

1. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / ред. С. Панчишина та М. Савлука. Львів, 2003. С. 406. 2. Саввов А. А. Доходи населення України та їх динаміка. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. № 2. С. 121–126. 3. Абакумова Н. М. Политика доходов и заработной платы : учеб. пособие / ред. Н. М. Абакумова, Р. Я. Подовалова / Новосибирская гос. академия экономики и управления. Москва : Инфра-С. 2002. С. 224. 4. Баланда А. Л. Диференціація населення України за рівнем доходів та її вплив на соціальну напругу. *Вісник БУМіБ*. 2008. № 4 (4). С. 91–95. 5. Гвелесіані А. Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання : монографія / відп. ред. В. М. Новіков. Київ, 2008. 155 с. 6. Гудима О. В. Шляхи удосконалення доходів і видатків населення. *Держава та регіони*. 2008. № 4. С. 42–46. 7. Кваснікова Г. С. Доходи населення та економічний стан держави. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. С. 53–60. 8. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4–19. 9. Новий економічний словник /

ред. А. Н. Азріліяна. Москва : Інститут нової економіки, 2006. С. 1088.

10. Новіков В. М., Семенов В. В. Актуальні питання структурного аналізу і прогнозування доходів населення. *Економіка України*. 2005. № 7. С. 74–82.

11. Перерва П. Г., Погорелова Н. И., Дюжева Г. В. Экономика и организация труда. Харьков : НТУ «ХПИ», 2006. С. 588.

12. Полякова С. В. Новосільська Т. В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 22–31.

13. Полякова С. В. Територіальна диспропорційність рівня життя населення: теоретичні аспекти дослідження. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 198–207.

14. Стожок О. З. Формування і розподіл доходів населення в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01. Донецьк, 2008. 220 с.

15. Тютюнникова С. В. Формирование доходов населения в условиях рыночной трансформации. Харьков : Основа, 2004. С. 209.

16. Черенько Л. М. Нерівність у доходах: стан і можливі наслідки та шляхи подолання негативних тенденцій. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С. 110–115.

17. Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Чернівці, 2015. 250 с.

18. Приймак З. В. Функціональний розподіл доходів в економіці України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Львів, 2015. 204 с.

19. Дворник І. В. Теоретико-методологічні засади формування рівня доходів сільського населення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(4). С. 114–122.

REFERENCES:

1. Dokhody ta zaoshchadzhennia v perekhidnii ekonomitsi Ukrainy / red. S. Panchyshyna ta M. Savluka. Lviv, 2003. S. 406.

2. Cavvov A. A. Dokhody naselennia Ukrainy ta yikh dynamika. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. 2009. № 2. S. 121–126.

3. Abakumova N. M. Politika dohodov i zarobtnoy platyi : ucheb. posobie / red. N. M. Abakumova, R. Ya. Podovalova / Novosibirskaya gos. Akademiya ekonomiki i upravleniya. Moskva : Infra-S. 2002. S. 224.

4. Balanda A. L. Dyferentsiatsiia naselennia Ukrainy za rivnem dokhodiv ta yii vplyv na sotsialnu napruhu. *Visnyk BUMiB*. 2008. № 4 (4). S. 91–95.

5. Hvelesiani A. H. Dyferentsiatsiia hroshovykh dokhodiv naselennia: analiz, prohnaz ta mekhanizm rehuliuвання : monohrafiia / vidp. red. V. M. Novikov. Kyiv, 2008. 155 s.

6. Hudyma O. V. Shliakhy udoskonalennia dokhodiv i vydatkiv naselennia. *Derzhava ta rehiony*. 2008. № 4. S. 42–46.

7. Kvasnikova H. S. Dokhody naselennia ta ekonomichni stan derzhavy. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2009. S. 53–60.

8. Libanova E. M. Nerivnist v ukrainskomu suspilstvi: vytoky ta suchasnist. *Ekonomika Ukrainy*. 2014. № 3. S. 4–19.

9. Novyi ekonomichniy slovnyk / red. A. N. Azriliiana. Moskva : Instytut novoi ekonomiky, 2006. S. 1088.

10. Novikov V. M., Semenov V. V. Aktualni pytannia strukturnoho analizu i prohnazuvannia dokhodiv naselennia. *Ekonomika Ukrainy*. 2005. № 7. S. 74–82.

11. Pererva P. G., Pogorelova N. I., Dyujeva G. V. Ekonomika i organizatsiya truda. Harkov : NTU «HPI», 2006. S. 588.

12. Poliakova S. V. Novosilska T. V. Bidnist naselennia za spozhyvanniam: novi vymiry. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2015. № 1. S. 22–31.

13. Poliakova S. V. Terytorialna dysproportsiinist rinvnia zhyttia naselennia: teoretichni aspekty doslidzhennia. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2014. № 2 (22). С. 198–207.

14. Stozhok O. Z. Formuvannia i rozpodil dokhodiv naselennia v umovakh transformatsii ekonomiky : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.09.01. Donetsk, 2008. 220 s.

15. Tyutyunnikova S. V. Formirovanie dohodov

naseleniya v usloviyah ryinochnoy transformatsii. Harkov : Osnova, 2004. S. 209.

16. Cherenko L. M. Nerivnist u dokhodakh: stan i mozhlyvi naslidky ta shliakhy podolannia nehatyvnykh tendentsii. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2004. № 1–2. S. 110–115.

17. Dutchak A. V. Sotsialno-ekonomichniy mekhanizm funktsionuvannia rynkovoho rozpodilu dokhodiv : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01. Chernivtsi, 2015. 250 s.

18. Pryimak Z. V. Funktsionalnyi rozpodil dokhodiv v ekonomitsi Ukrainy : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01. Lviv, 2015. 204 s.

19. Dvornyk I. V. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia rivnia dokhodiv silskoho naselennia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser. Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes*. 2013. Vyp. 181(4). S. 114–122.

Yurchyk H. M. ^[1: ORCID ID: 0000-0003-1013-6940],

Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor,

Samoliuk N. M. ^[1: ORCID ID: 0000-0001-8693-8558],

Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor

¹*National University of Water and Environmental Engineering, Rivne*

POPULATION INCOME: THEORETICAL ASPECT, STRUCTURAL AND DYNAMIC CHARACTERISTICS OF THE FORMATION IN UKRAINE

The paper summarizes theoretical studies on the determination of the essence, factors of formation, and classification of incomes of the population. According to the criterion of participation in social production, incomes are divided into factor incomes (including entrepreneurial profit, wages, rents) and transfers (pensions, scholarships, social benefits). According to the method of formation, primary and secondary incomes are distinguished. The author proposes his own approach to structuring the factors that affect income by levels of their formation. Among them are economic and socio-demographic factors. A comparative analysis of the dynamics of GDP per capita in Ukraine and the EU as a prerequisite for the formation of the level of income of the population is carried out. The dynamics of the main indicators of nominal and real incomes of the population in Ukraine is studied (the latter significantly decreased in 2014–2016).

In the structure of the population's income, wages, social benefits and other current transfers, profits remain invariably the most significant. The peculiarities of the formation of the level and structure of incomes of the population of Ukraine by such criteria as place of residence, composition of households, their decile distribution, as well as economic zoning are revealed. The highest level of income in Ukraine is in urban areas. Urban residents on average have a significantly higher share of wages in their incomes compared to rural residents. Significantly lower income levels in Ukraine are found in those households that include persons of retirement

age and consist of four or more persons. The decile distribution of households in Ukraine shows their significant differentiation by income. The highest share of wages in total income is observed in the seventh tenth decile group, and pensions – in the first decile. The highest level of income is in the Central and Carpathian regions, the lowest – in the Eastern region. The amount, share and internal structure of primary and secondary incomes of the population in Ukraine are determined. The share of primary income in Ukraine prevails and is slightly increasing over time. At the same time, the share of secondary income slightly decreased during 2014–2021. The structure of primary income is dominated by wages and salaries and mixed income, while secondary income is dominated by social assistance and other current transfers.

Keywords: income; income formation; primary income; secondary income; salary; profit; social transfers; pension provision.

Отримано: 12 грудня 2022 року
Прорецензовано: 17 грудня 2022 року
Прийнято до друку: 23 грудня 2022 року